

ОБРАЗ МІСТА В ДИТЯЧІЙ ЛІТЕРАТУРІ

УДК 82.0

Плетньова О.Ю.,

викладач,

Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов

ОБРАЗ МІСТА У ТВОРЧОСТІ О. ІВАНЕНКО (НА МАТЕРІАЛІ КАЗКИ “ЧАРІВНА КВІТКА”)

Літературна казка, як і фольклорна, є способом відображення буття, метафорою реальної дійсності. Асимілюючи у своїй структурі основні ознаки народного першоджерела й мистецькі досягнення певного періоду, виявляє свою жанрову приналежність, перш за все, через рівень кореляції з фольклором.

Необхідність дослідження особливостей жанру казки на тлі літературного процесу початку ХХ ст. постає сьогодні особливо гостро. На фоні кардинальних суспільно-політичних змін людство шукає опори, ґрунту для свого існування, формування духовних і релігійних цінностей. Саме казка є базисом для формування моральних цінностей майбутніх поколінь.

Давно відомо, що казка – “жанр усної народної творчості, яка відрізняється від інших жанрів настановою на вимисел” [3, 450]. Казка є унікальним жанром художньої словесності, має чудову здатність до жанрових перевтілень, що надає їй особливого звучання у літературному процесі.

Уперше поділ казок на фольклорну та літературну запропонував І. Срезневський. Відомий учений, славіст, філолог, пропонував поділяти казковий матеріал на міфологічний, билинний та фантастично-гумористичний. Цей крок у дослідженні казки як жанру усної народної творчості був вирішальним у розвитку наукової думки ХІХ ст.

Як зазначає відома дослідниця літературної казки Л.Ю. Брауде, “літературна казка – авторський художній прозовий або поетичний твір, заснований чи то на фольклорних джерелах, чи то вигаданий самим автором, але в будь-якому випадку залежний від його волі; твір в основному фантастичний, який зображує дивовижні пригоди вигаданих чи традиційних казкових героїв та в деяких випадках спрямований на дітей; твір, в якому диво грає роль сюжетоформуючого фактора, допомагає охарактеризувати персонажів” [1, 6]. Тобто літературна казка створена автором, який вкладає своє світосприйняття, світогляд, свої ідейно-політичні та літературно-естетичні погляди в основу твору. За Л.Ю. Брауде, авторська казка є відображенням суспільно-політичної ситуації країни, в якій мешкає письменник, є показником стану суспільства сучасної авторові епохи.

Дослідженням казкової прози займалась ціла низка письменників, вчених та літературних критиків: В.Я. Пропп, І. Срезневський, П. Куліш, Є. Гребінка, Ф. Буслаєв, О. Афанасьєв, О. Бодяньський, М. Костомаров. Наукові основи вивчення казки

закладали І. Рудченко (“Народні південноруські казки”, 1869–1870), П. Чубинський (другий том “Трудів етнографічно-статистичної комісії в Західно-Руський край...”, 1878), М. Драгоманов (“Два українських фавльо та їх джерела”), М.Н. Липовецький (“Поетика літературної казки”, 1992), Л.Ю. Брауде (“Скандинавська літературна казка”, 1979).

Дослідники казки як фольклорного жанру (Я. Грімм, А. Кун, В. Шварц, Ф. Лібрехт, В. Мангардт, Ф. Буслаєв, О. Афанасьєв, О. Потебня) розглядають її у значенні міфологеми, своєрідного уламка міфу, який потрапляє в інший смисловий контекст, виконує нові естетичні функції.

Іншої думки про казку і міф був Є. Мелетинський (за Ю. Ковалівим). Він наголошував на неправочинності змішування казки і міфу, притаманного працям Ф. фон дер Лайєна, А. Дундеса, К. Кенгеса, Р. Маранти, вважаючи, що ці жанри розрізняються за способом інтерпретування середовища та художнього відображення. Учений мотивує свою позицію тим, що нині міф як термін набув більше полемічності, аніж аналітичності [3, 451].

Однією з важливих проблем казки, порушуваних вченими XIX ст., є роль мотиву у формуванні сюжету. Цією проблемою займався О. Веселовський, наголошуючи на особливій ролі мотиву у формуванні казкового сюжету [4, 451].

В.Я. Пропп схильний до етнографічного підґрунтя фантастичної казки, зокрема в ритуалах ініціації [3, 451].

На початку XX ст. літературна казка пропонувала нові морально-етичні цінності, новий світогляд: усвідомлення величі людини як господаря своєї долі, трудовий ентузіазм і героїка перших п'ятирічок, безмежна віра у щасливе майбуття для кожної людини.

Показовою з цієї точки зору є творчість Оксани Іваненко, яка протягом свого життя створювала казковий світ для дітей. **Метою** даного дослідження є спроба аналізу особливостей відображення міста як важливого чинника сюжетотворного процесу у творчості О. Іваненко, зокрема у казці “Чарівна квітка”. **Об'єктом** дослідження є текст казки “Чарівна квітка” О. Іваненко. **Предмет** – образ міста в циклі казок “Великі очі”, зокрема в казці “Чарівна квітка”.

Відома казкарка почала свою творчу діяльність саме в той важкий період для української дитячої літератури, коли противники казки активно заперечували важливість впливу казкової прози на виховання радянських громадян. Так, професор І.О. Соколянський стверджував у своїй доповіді на грудневій нараді 1929 р. при ЦБ КДР, що казка не потрібна юним читачам, вона не допомагає в розвитку дитини. Таких супротивників казкової прози було чимало. Вони виступали проти використання гри, романтики, фантастики в дитячому вихованні [5, 35].

Але й висловлювались протилежні думки щодо дитячої літератури. Захисниками казки були О.І. Білецький, А.С. Макаренко, Н.К. Крупська, В.О. Сухомлинський.

Заперечення усіляких натяків на казковість в літературі спричинило відповідну реакцію в Центральному бюро комуністичного дитячого руху. Так, у

грудні 1929 р. відбувся з'їзд відомих літераторів, де гостро піднімалось питання про відмову від казки. У результаті цього була видана збірка матеріалів наради у брошурі “Ми проти казки” [4, 35].

Стан дитячої літератури змінився на краще завдяки послідовному захисту казкового жанру О.М. Горьким. Письменник стверджував, що казка, фантазія, “вигадка” допомагає дитині розвинути інтуїцію, уяву, прагнення до пізнання світу, його законів. О.М. Горький зазначав, що немає казок без фантастики, вигадки та повчання.

Чітка позиція О.М. Горького сприяла тому, що суперечки про непотрібність казки були припинені. Як результат, у постанові ЦК ВКП (б) від 9 вересня 1933 року “Про видавництво дитячої літератури” було створене нове видавництво – “Дитвидав” (1934 р.).

Створення нового видавництва сприяло активному розвитку казкового жанру. Прикладом можуть слугувати низки творів відомих письменників, а саме: Н. Забіли (“Дерев'яний бичок”, 1935 р., “Хатинка на ялинці”, 1935 р., “Казка про півника та курочку і про хитру лисичку”, 1936 р., “Бджолина перемога”, 1936 р.), Л. Первомайського (“Казка про Івана Голика”, 1939 р.).

Найбільш плідною працею у жанрі казки вирізняється відома казка Оксана Дмитрівна Іваненко. Саме на Україні побачили світ такі твори письменниці, як: “Сандалики, повна скорість” (1935 р.), “Великі очі” (1936 р.), “Три бажання” (1940 р.), “Чудесна квітка” (1936 р.).

Досліджуючи біографію письменниці, її творчу діяльність та суспільно-політичне становище в СРСР наприкінці 20-х початку 30-х рр., ми схильні припустити наступні причини, які спонукали Оксану Іваненко до написання казкової прози. З дитинства Оксана Іваненко зростала у середовищі дітей. Її мати працювала в міському притулку “Дом трудолюбия”, де вчителювала деякий час. Мати часто розповідала дочці про дітей з притулку. У 16 років Оксана Іваненко, крім навчання в Полтавському інституті народної освіти, працювала: доглядала та навчала дітей з дитячого будинку. Вже там Оксана Іваненко побачила дітей-сиріт, які душею линули до молоді виховательки як до своєї матері, яка їх пригорне та розповість цікаву казочку. Підручників та художніх творів було обмаль, тому майбутня письменниця вигадувала казки, вірші, п'єси для своїх маленьких слухачів. Любов до дітей та бажання створити для них світ мрій і сподівань сприяла тому, що майбутня казкаря захистила дисертацію на тему “Дитяча літературна творчість”.

20–30 рр. ХХ ст. – несприятливий час для малої прози. Але Оксана Іваненко продовжувала працювати, створюючи чудові казки про тварин (цикл казок “Лісові казки”) та героїко-фантастичні казки (цикл казок “Великі очі”).

Спираючись на фольклорні здобутки, на досвід Івана Франка, Лесі Українки, Андерсена, творчістю яких була захоплена ще в дитинстві, Оксана Іваненко зуміла досягнути таємниці чарів казки.

Тематичний обшар казок письменниці різноплановий. Її казкова проза відзначається глибокою ліричністю, яскравим психологізмом головних героїв.

Авторка в казках циклу “Великі очі” порушує морально-етичні проблеми, де діють цілком реальні діти, у яких читач пізнає своїх однолітків.

Наскрізними темами циклу є любов до Батьківщини, до рідного краю, повага і шанобливе ставлення не тільки до своїх батьків, але й до всіх людей. Однією з особливих рис циклу є дружнє, турботливе ставлення до тварин, які в казках Оксани Іваненко набувають людських якостей. Головною темою циклу “Великі очі” є захоплення героїзмом людської праці (“Сандалики, повна скорість”), упровадження наукового прогресу в суспільне життя: будівництво ГЕС, оновлення пустель, освоєння безмежних просторів Півночі. Боротьба народів світу за мир і злагоду стає однією з основних тем казки “Сандалики, повна скорість”, де самі діти вирішують долю свого майбутнього, турбуються за майбутнє країни та своїми вчинками доводять свою патріотичність. Так, у казці “Сандалики, повна скорість” хоробра дівчинка, мандруючи всюди у своїх чарівних сандаликах, з великим інтересом спостерігає, як працюють дорослі та намагається врятувати свою Батьківщину від “сірих” (так Оксана Іваненко називала тих, хто намагався заважати науковому прогресу країни).

Авторка стверджує, що діти можуть здійснити свої кращі мрії за умови наполегливої праці. Ясь – герой казки “Великі очі” – прагнув навчитись грати на скрипці. Отримавши її, хлопчик багато грає і з кожним разом грає краще і мелодійніше. У казці авторкою зазначено, що “Ясь грав про молоду радісну країну, в якій всі працюють і радіють з своєї праці” [2, 34], і його гра чарувала людей і надихала на трудові подвиги. У цій казці письменниця яскраво показала, що праця – джерело радості і натхнення, вона робить дитину кращою.

Щодо жанрової своєрідності казок Оксани Іваненко, то ми маємо зауважити, що саме казкова проза авторки яскраво відрізняється від казок інших представників малої прози початку ХХ ст.

По-перше, казкова спадщина письменниці складається переважно з казок про тварин (“тваринного епосу”), про життя рослинного та тваринного світу (цикл казок “Лісові казки”) та героїко-фантастичних казок, в яких йде мова про велич Батьківщини, про боротьбу народів світу за мир і щастя, про красу людської праці, щире, дружнє ставлення до інших народів світу, до людей іншої раси, тим самим передається інтернаціональний дух епохи, який так яскраво втілений у казках Оксани Дмитрівни Іваненко. Наприклад, в казках циклу “Великі очі” ця теза яскраво виражена в поведінці дітей, у світосприйнятті проблем, бажанні зберегти мир і злагоду у всьому світі. Інша характерна риса казок Оксани Іваненко – реалістичність зображуваних подій. У них немає тих “чар”, які підкорюють собі людину і зводять нанівець її силу, енергію, кмітливість. У її казках відсутня містика, яку заперечували противники фольклору, гри, фантазії в літературі кінця 20-х рр. ХХ ст. (І.О. Соколянський, Е.В. Яновська).

Так, цикл казок “Лісові казки” має реалістичне підґрунтя, казки побудовані на суто наукових, природознавчих відомостях і відповідають реальній дійсності. Усі ситуації, вчинки й характери реалістичні. Дія відбувається не у вигаданих, казкових

країнах, та у знайомих умовах сучасності. У казках письменниці немає чарівних предметів, що творять ті чи інші дива. Лише в казці “Сандалики, повна скорість” діє чарівний предмет – чарівні сандалики, за допомогою яких дівчина подорожує країнами. В інших казках циклу “Великі очі” немає чарівних предметів, але наявні ті предмети, які допомагають героєві перебороти свої вади. Так, “Чарівна квітка” виліковує дівчинку від боягузтва не чарівними властивостями, а лише тільки через те, що в пошуках цієї квітки дівчинка Галя сама змогла подолати різні небезпеки та перешкоди. Так само й у хлопчика Яся розкриваються великі очі на світ, він вчиться чудово грати на скрипці зовсім не через чарівні властивості музичного інструмента, а через власне щире захоплення скрипкою, бажання вдосконалити свою майстерність, яка вилікувала його від збайдужілості до усього світу. Письменниця у цій казці яскраво показала, що праця – джерело радості й натхнення. Отже, ліки гострого лікаря не чарівні, а сам лікар – не чарівник, а мудра, досвідчена людина, що добре знає і розуміє душу дитини і вміє знищувати її вади.

Іншої ідейно-тематичної спрямованості набувають казки циклу “Великі очі”. В основі сюжету кожної казки – розповідь про любов до праці, про щире бажання допомагати друзям (“Сандалики, повна скорість”), про формування характерів героїв (“Три бажання”, “Великі очі”, “Чарівна квітка”).

Основоположними рисами літературних казок є психологізм та мотивації дій героїв, індивідуалізація мовлення персонажів, а також зображення настроїв тощо. Це стосується і казок Оксани Іваненко.

Персонажі казок письменниці – це, здебільшого, яскраві характери, неповторні особистості, яким властиві людські слабкості. Персонажі літературних казок – “земні”, повністю реальні індивіди. Вони сміються і плачуть; заздять та щиро радіють.

Треба зазначити, що наскрізним у казках циклу “Великі очі” є образ лікаря, який лікує “брехунів, боягузів, базік, ледарів, заздрих і тому подібних хворих, що заважають жити собі й іншим” [2, 28]. Недаремно “гострий лікар”, який є ніким іншим, як хорошим психологом, за допомогою чарівних предметів ставить своїх “хворих” у такі ситуації, що змушують їх діяти, долати труднощі, перемагати свої вади. “Персонажі казок Оксани Іваненко почувають себе патріотами своєї країни”, у якій легко розпізнати прикмети радянського життя [5, 56]. Письменниця надзвичайно майстерно змушує дітей усвідомити, що, перефразовуючи народне прислів'я, “світ не без добрих і злих”, друзів і ворогів. У казці “Чарівна квітка” постає країна “хворих” – “місто боягузів”. Воно дивне і страшне: “Там не видно було ні землі, ні квітів. Маленькі хатки з великими дахами, що насупилися аж на самі підсліпуваті очі – віконця, маленькі дворики з глухими стінами на вулицю. Сюди давно не заглядало сонце, і навіть вітер намагався обминати це нудне селище, тому рідкі деревця давно-давно посохли і листя їхнє облетіло” [2, 39]. Авторка позбавляє це місто яскравих кольорів, рослин і тварин. Тим самим вона стверджує, що там, де немає злагоди, щирості, дружби – не можуть співіснувати тварини і рослини. У цьому місті одні люди експлуатують інших, примушують їх виробляти зброю та отруйні гази; стріляють в людей. Діти “міста боягузів” потворні і страшні,

“бо росли без сонця, без свіжого повітря. Вони боялися глянути в очі старшим, і старші ж привчали їх всього боятися” [2, 40].

Авторка зробила спробу використати образ міста у літературній проекції на універсальну лінеарність реального часу й ретроспективність буття героїв в певному хроносі. Місто боягузів у казці О. Іваненко “Чарівна квітка” є відправною точкою в казковому часовому відліку, позбавлене певної логіки у взаємозв'язках з дійсністю. В. Пропп пише: “Логіка можлива, але вона не обов'язкова” [4, 346]. Динаміка розвитку подій розгортається на фоні пошуків чарівної квітки дівчинкою, яка всього жахається, а, отже, її місце там, де багато дивних і зовні хворих дітей – у “місті боягузів”. Загроза потрапити у місто боягузів мотивує вчинки дівчинки. Вона долає перешкоди, що як на її вік занадто серйозні. Місто виступає в цьому аспекті рушійною силою позитивної поведінки героїні. Розмаїття тематики, сюжетна складність казок названого циклу позначені адресно-рецептивною спрямованістю, а саме: казки для дітей. Звідси впливає мотивація застосування естетико-функціональної характеристики дій та вчинків героїв у “місті боягузів”, яке символізує собою “зло”. Як на думку дослідниці Г. Сабат, казки такого жанру (маємо на увазі “Чарівну квітку”), – “це казка з поступовим ланцюговим нанизуванням сюжетних кістяків фабули, кожна глава якої – розвиток нового витка процесу” дії [5, 232].

Характерною ознакою казки “Чарівна квітка”, на нашу думку, є те, що твір має гостру, напружену колізію, котра композиційно закріплює зміни у ході подій. Героїня казки, дівчинка, яка всього боїться, поступово приходиться до розуміння цінностей життя, а саме: добро приносить радість, люди в більшості допомагають один одному, а шлях пошуків – це і є шлях до майбутнього. Це і є казки, що через чарівну казкову пригоду впливає на дитину, звучить у серці дзвіночками щастя, радості, емоційної наснаги.

Звертаючись до дитячих образів, інтерпретуючи та аналізуючи образ міста у циклі “Великі очі”, зокрема в казці “Чарівна квітка”, О. Іваненко досліджує процес становлення і розвитку дитини, вивчає особливості психологічного руху персонажів до світу зрілості, формує духовний, соціальний та інтелектуальний досвід молодого покоління засобами казкової прози.

Література

1. Брауде Л. Ю. Скандинавская литературная сказка / Л. Ю. Брауде. – М., 1979. – С. 179.
2. Іваненко О. Великі очі / О. Іваненко. – К. : Молодь, 1956. – С. 143.
3. Літературознавча енциклопедія / [укладач Ю. І. Ковалів]. – К. : Академія, 2007. – С. 450.
4. Пропп В. Я. Морфология волшебной сказки / В. Я. Пропп. – М. : Лабиринт, 2001.
5. Ярмиш Ю. У світі казки : літературно-критичний нарис / Ю. Ярмиш. – К., 1975. – 143 с.

Анотація

Авторка статті досліджує образ міста у творчості відомої письменниці ХХ ст. Оксани Іваненко. Автор робить спробу виокремити особливості творів, що характерні для її манери письма. Приділяється увага тематиці творів письменниці, портретній характеристиці її героїв. Дослідниця робить спробу схарактеризувати образ міста на матеріалі казок “Чарівна квітка”. “Місто боягузів” у казці “Чарівна квітка” О. Іваненко є точкою відліку в казковому часі, не

має логіки у взаємозв'язку з дійсністю. Результатом дослідження є висновок про те, що письменниця досліджує процес становлення і розвитку дитини, вивчає особливості психології персонажів.

Ключові слова: казка, логіка, образ, місто, тематика, реальність, персонажі.

Анотація

Автор статті досліджує образ міста в творчестві відомої письменниці ХХ століття Оксани Іваненко. Автор статті намагається виділити особливості творчеств, характерні її творчості. Звертається увага на тематику творчеств письменниці, портретні характеристики її героїв. Дослідник намагається охарактеризувати образ міста в матеріалі казки "Волшебный цветок". "Город боягузов" в казці "Волшебный цветок" Оксани Іваненко є точкою відліку в казковий час, не має логіки зв'язку з дійсністю. Результатом дослідження є висновок про те, що письменниця досліджує процес становлення і розвитку юного читача, вивчає особливості психології персонажів.

Ключевые слова: сказка, логика, образ, город, тематика, реальность, персонажи.

Summary

The author of the article investigates the figure of the city in the O. Ivanenko's works, the famous writer of the XX th century. The author tries to define the peculiarities of her works. There are paid attentions to the portrait characteristics of the main characters in "Magic flower", to the themes of her works. The investigator tries to characterise the figure of the city in the "Magic flower". The "city of timorous people" in the "Magic flower" by O. Ivanenko is the beginning in the time of the tale, it does not have logic. This investigation proves that the writer investigates the process of the child's growing and growing, studies the psychological peculiarities of the main characters.

Keywords: tale, logic, figure, city, themes, reality, main characters.

УДК 82.091:821.112.2+821.111.2

Салюк Б.А.,
аспірантка,

Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка

ОБРАЗ МЕГАПОЛІСУ В ТВОРАХ ДЛЯ ДІТЕЙ Е. КЕСТНЕРА ТА ВС. НЕСТАЙКА

Актуальним напрямом літературознавства, що виник і сформувався в останні десятиріччя ХХ ст., є дослідження міських текстів. Стрімкий розвиток міста спричинив послідовне зацікавлення ним з боку митців, зокрема письменників. Урбаністика стала важливою складовою європейської літературної традиції, як і саме місто у житті та світосприйнятті сучасної людини.

Методологію вивчення міського тексту розробив представник структурно-семіотичної школи В. Топоров. Його дослідження Петербурзького тексту російської літератури сприяло появі в літературознавстві низки робіт подібної тематики, наприклад, Т. Цив'ян (образ Венеції в творчості А. Ахматової), Т. Владимірової (римський текст у творчості М. Гоголя), Е. Циховської (образ Варшави у творчості Є. Маланюка, Ю. Тувіма) та ін.